

ATT BLI SJÄLSLIGT ALFABETISERAD – INGMAR BERGMANS SCENER UR ETT ÄKTENSKAP SOM EN VÄG TILL SJÄLVKÄNNEDOM (BERGMANS BERÄTTELSER)

Johan Almer
Högskolan i Skövde
johan.almer@his.se

Abstract

Scenes from a Marriage (1973) marked a breakthrough for Ingmar Bergman (1918-2007), reaching a wide audience both nationally and internationally. *Scenes from a Marriage* is also Bergman's first television series and today his most performed play in theatre around the world. Productions of *Scenes from a Marriage* in different media, such as television series, feature films, a book and in the theatre, has made it Bergman's most widespread work. *Scenes from a Marriage* was also of great importance to many individuals, influencing them to make crucial changes in their lives and relationships. Bergman's story of the marriage of two people, a marriage in crisis, divorce and reconciliation has obviously something to say to many of us who have watched, listened to, or read the story. What then does it tell us, and in what way is the story told? This question is addressed in an analysis of the work's composition, with particular emphasis on narrative techniques, motifs and the underlying theme, based on the Swedish book version. The six scenes in the book all take a dramatic form and present the same basic literary motif in different ways: a relationship based on love between two people in a very difficult situation. This motif, in turn, unfolds within the overall theme of the work: the human search for truth. This transforms the scenes into something more than just a story about a marriage crisis, becoming a story about two people's search for meaning in life. This aspect of the story is perhaps the main reason why Bergman's *Scenes from a Marriage* has reached out and touched so many people and still does. There is also a critical dimension to the search for truth, questioning the conventions and traditions of marriage and society. This analysis is the first in a series of analyses of Ingmar Bergman's written works.

Nyckelord

Berättelse, äktenskap, kris, komposition, motiv, tema, sanningssökande

Den 27 maj 1972 noterar Ingmar Bergman i sin kalender att han "skrivit färdigt Scener ur ett äktenskap" (Stiftelsen Ingmar Bergman, u.å). I förordet till bokutgåvan, daterat dagen efter, konstaterar han att "Detta opus tog tre månader att skriva, men ett rätt långt avsnitt av mitt liv att erfara" (Bergman, 1973, 8; Steene, 2005, 55-56).

Boken kom ut 1973, samma år som *Scener ur ett äktenskap* första gången visades i svensk TV i sex avsnitt mellan den 11 april och den 16 maj (Steene, 2005, 408-409). Under de över 40 år som gått sedan dess har TV-serien visats otaliga gånger i länder över hela världen. En spelfilmsversion hade premiär 1974 och Bergman satte själv upp en egen version för teaterscenen i München 1981. Under senare år har Bergman blivit Sveriges mest spelade dramatiker internationellt och den mest spelade pjäsen är *Scener ur ett äktenskap*. Från 1992 till idag finns ett nittiotal uppsättningar i tre världsdelar, Europa, Nord- och Sydamerika och Asien (Stiftelsen Ingmar Bergman, u.å). Boken har översatts till sexton språk

Tijdschrift voor Skandinavistiek 36(2), 2018/19

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

(Steene, 2005, 106-107). Manifesteringen av *Scener ur ett äktenskap* i olika medier, TV-serie, spelfilm, bok och teater, har gjort verket till Bergmans mest spridda och därmed troligen det verk av hans hand som har nått flest mottagare världen över. *Scener ur ett äktenskap* har också haft omvitnat stor betydelse för avgörande förändringar i många människors liv och relationer. Mot bakgrund av verkets spridning och de reaktioner det ger upphov till, oavsett medium, verkar styrkan i scenerna vara att de bjuder in till reflektion över och diskussion om relationer människor emellan. Verket har också en kritisk dimension där konventioner och traditioner inom äktenskapet ifrågasätts.

Berättelsen om en äktenskapskris

Bergmans berättelse om två människors äktenskap, äktenskapskris, skilsmässa och försoning har uppenbarligen något att säga till många av oss som ser, lyssnar och läser. Vad säger då berättelsen och på vilket sätt säger den det? På ytan är *Scener ur ett äktenskap* ett av Bergmans mest lättillgängliga verk, men en analys av verkets komposition kan bidra till en fördjupad tillägnelse (oavsett medium). Komposition ska här förstås som det sätt på vilket ett litterärt verk är sammansatt. *Scener ur ett äktenskap* har i tidigare forskning inte blivit föremål för en textinriktad analys som utgår från verket som en konstnärlig helhet (Steene, 2005, 57-58, 66, 409). Analysen utgår från den i bokform publicerade texten på svenska. (Sidhänvisningar till Bergman, 1973, ges inom parentes direkt efter citat.)

Bokens text består av ett kommenterande prosaförord av författaren och sex scener i dramatisk form med sparsamt kommenterande prosainslag, som ibland (när de bara består av en rad) har karaktär av scenanvisningar. I förordets kommenterande genomgång av de sex scenerna kan Bergman sägas beskriva en traditionell dramatisk kurva med en exposition i scen ett och två, en stegring av konflikten i scen tre och fyra med en kulmen i scen fem och konfliktens avklingande i scen sex. Bergmans koncentrerade genomgång av dramats handling etablerar en berättarfunktion, som återkommer i dialogernas prosaavsnitt. (Se exempelvis 11, 74 och 93) Förordet avslutas med att berättaren Bergman tillsammans med läsaren skapar en förväntan inför scenerna: "Nu får vi se hur det går." (8; Steene, 2005, 55-56)

Rums- och tidsangivelserna i texten är få, vilket gör scenerna tacksamma att dramaturgiskt förflytta till den samtid som är aktuell. Textens sparsamma hänvisningar till samtidens svenska verklighet i början av 1970-talet går att modernisera eller helt enkelt avlägsna. Sammantaget bidrar detta till att göra texten spelbar oavsett tid eller plats för ett uppförande. Enligt de angivelser som finns i texten angående dramats tid går det tio år mellan scen ett och scen sex. I första scenen har huvudpersonerna Johan och Marianne varit gifta i tio år och i den sjätte konstaterar Marianne att de "firar tjuugoårsjubileum." (179) De tre första scenerna utspelar sig i tät följd under ett och samma år. När fjärde scenen tar sin början har ett drygt år passerat. Den femte scenen då skilsmässan fullbordas utspelas på våren året efter och den sjätte utspelas den 28 april åtta år senare. I den sista scenen framgår även att både Johan och Marianne är omgifta på varsitt håll, men att de sedan ett år tillbaka också har ett nytt förhållande med varandra.

Scener ur ett äktenskap är i första hand ett drama om en äktenskapskris och dess följder. Ett äktenskap innebär definitionsmässigt en i särskilda former ingången förbindelse mellan två människor. Äktenskapet förutsätts också vara ingånget på grund av kärlek. En kris innebär en mycket svår situation. Det litterära grundmotiv vars gestaltning varierar i de sex scenerna kan därför formuleras som *en av kärlek ingången förbindelse mellan två människor i en mycket svår situation*. I de två första scenerna sätts Johans och Mariannes äktenskap i relation till andra äktenskap i kris. I scen tre-fem är deras egen äktenskapskris i fokus och i den sjätte scenen sker ett slags analys av krisen och dess följder.

I den första av scenerna, "Oskuld och panik" (11), kontrasteras Johans och Mariannes ytligt sett ideala äktenskap och kärleksfulla familjeliv tillsammans med två döttrar, presenterat genom ett "hemma hos"-reportage i en damtidning, mot ett annat pars äktenskapliga helvete under en middagsbjudning hos de förra. De senare, Peter och Katarina, är gamla vänner till Johan och Marianne. Med ett eko från August Strindbergs *Ett drömspel* (1902) säger Peter: "Jag undrar om det finns något ohyggligare än en man och en hustru som hatar varandra. Vad tror ni? Är kanske barntortyr värre? Jamen vadå? Katarina och jag är ju två barn för satan." (28) Det öppna grälet mellan Peter och Katarina, båda lika berusade, inför Johan och Marianne introducerar också ett litterärt bimotoiv i dramat, *hat i förbindelse med sex*. Motivet varierar i en explosiv gestaltning i femte scenens uppgörelse mellan Johan och Marianne. Vid kaffet efter middagen i första scenen gestaltas motivet i Katarinas replik: "Jag ska säga dig en sak, Peter, och det är att du äcklar mig så fruktansvärt, jag menar fysiskt, att jag skulle *köpa* mig ett ligg varsomhelst bara för att skölja ut dig ur mina könsorgan." (29-30)

Marianne arbetar som advokat med familjerätt inklusive skilsmässor som specialområde. I andra scenen, "Konsten att sopa under mattan" (45), träffar Marianne en klient, fru Jacobi, som vill skiljas efter att ha varit gift i 20 år, eftersom det aldrig har funnits någon kärlek i äktenskapet. Hon har aldrig älskat vare sig sin man eller sina tre barn, utan levt i ett ytligt sett lyckligt äktenskap där hennes möjligheter till kärlek ligger, som hon säger, "inneslutet i ett tillstängt rum." (55) Fru Jacobi ser en skilsmässa som sin enda möjlighet att öppna det slutna rummet och få kontakt med sitt själsliv igen. I samma scen går Johan och Marianne på teater och ser Henrik Ibsens *Ett dockhem*. (Det enda litterära verk som texten uttryckligen refererar till.) Pjäsen slutar ju med att Nora lämnar den kärlekslösa dockhemstillvaro hon är instängd i för att söka ta reda på vem hon är och den etablerar därmed en förbindelse med Fru Jacobis uppfattning om sitt äktenskap och behovet av att befria sig. Fru Jacobis berättelse och referensen till Ibsens drama ger ytterligare ett bimotoiv som varierar grundmotivet i scenerna och kan formuleras som *instängd till både kropp och själ*. Även detta motiv varierar i en mycket påtaglig och brutal gestaltning i den femte scenen.

I tredje scenen, "Paula" (77), är äktenskapskrisen utbrutt ett faktum då Johan meddelar att han lämnar Marianne och barnen för att nästa dag resa till Paris med den 20 år yngre Paula och stanna där minst åtta månader. "I fyra år har jag velat bli av med dig" (83) säger Johan till Marianne. Han upplever att de båda har stängt in sig själva i "en tillvaro som har varit hermetisk skyddad. Allt har varit tillrättalagt, alla sprickor har tätats, allt har fungerat. Vi har dött av syrebrist." (90) Johan ger här sin variation av instängdhet i ett äktenskap som har lett till själslig kvävning.

Fjärde scenen, "Tåredalen" (103), utspelar sig i september ett år senare då Johan och Marianne träffas för att äta middag hemma hos henne. Scenens rubrik är hämtad från psalm 84 i Psaltaren: "När de vandra genom Tåredalen göra de den rik på källor, och höstregnet höljer den med välsignelser" (Ps 84:7, Bibeln, 1917 års översättning). Referensen till Psaltaren ger en bild av gråtande människor som hanterar en sorg större än de själva. Scenen beskriver förvirrad och osäker krisbearbetning. Johans förhållande med Paula är på väg att ta slut och Marianne har på inrådan av sin psykiater börjat skriva ner sina tankar för att försöka ta reda på vem hon är utan Johan.

Äktenskapskrisen når sin kulmen i femte scenen, "Analfabeterna" (133), när Johan och Marianne en vårkväll träffas på hans arbetsrum för att skriva under skilsmässopappren. Kärlek blir här till hat. Det sistnämnda också i rent fysisk mening, då de i början på scenen ligger med varandra på det golv som sedan i slutet av samma scen blir blodigt under deras brutala och hatfulla slagsmål. När Johan och Marianne, alltmer berusade av den konjak de dricker genom hela scenen, skoningslöst nagelfar sin

respektive syn på det äktenskap som snart är över gestaltas motivet *hat i förbindelse med sex* utförligt: "Fy fan, vad jag hatar dig egentligen. Jag minns att jag tänkte det ganska ofta. Fy fan, vad jag hatar henne. Särskilt när vi hade legat med varandra och jag hade känt din likgiltighet och tankspriddhet." (148)

Marianne svarar att äktenskapets svårigheter inte var isolerade till deras sexuella liv, utan var symtom på andra spänningar som de var för hänsynsfulla mot varandra för att reda ut. Hon var lika förtvivlad som han över att deras sexliv var så uselt och att det var ett gemensamt självbedrägeri när de lugnade varandra med att de hade det bra på alla andra sätt och att det sexuella var en bisak. Men i själva verket kunde ingenting vara bra när de inte kunde älska med varandra. Johan svarar med att trappa upp konflikten och fördjupa krisen:

Vet du vad du gjorde hela tiden? *Du utnyttjade ditt könsorgan*. Det blev en handelsvara. Om jag fick ligga med dig ena dagen skulle du underförstått slippa nästa dag. Om jag hade varit snäll och hjälpsam belönades jag med ett ligg. Om jag hade varit mindre trevlig eller vågat komma med någon form av kritik hämnades du genom att dra dig undan. Vad jag fann mig i! Det är fullkomligt groteskt när jag tänker på hur du bar dig åt mot mig. Fy fan. Du var värre än det värsta fnask. (150)

Marianne menar att Johan inte vill se den sanning som ligger bakom och som även innefattar en kritik av den traditionella borgerliga familjen och dess roller. Sanningen gäller inte bara Johan och Marianne utan för många andra i en liknande situation. Hon är minst sagt rasande i sitt motangrepp:

Du är inte klok. Jag tror inte du är riktigt klok. Tror du att du kan hålla på och trampa på mig hur mycket som helst. Skulle jag alltid hålla på och vara surrogat för din mor. Allt förbannat gnat om att jag försummade hemmet och lät mitt yrke gå i första hand.

Johan: Det är verkligen inte sant.

Marianne: De första åren av vårt äktenskap var det aldrig annat, både från dig och dina föräldrar, och min mamma. Det enda ni lyckades med var att ge mig dåligt samvete. Jag hade dåligt samvete på arbetet och jag hade dåligt samvete, när jag var hemma. Sen skulle jag ha dåligt samvete för att jag inte var någon bra älskarinna också. Det var krav och ofrihet överallt. Gnäll och tjat och krav – fan ta dig! Om jag så hämnades med mitt könsorgan som du säger, var det så märkvärdigt? Jag hade en kompakt övermakt emot mig: du och mor och dina föräldrar och hela det här förbannade samhället. Jag fick aldrig göra som jag ville. Alltid var det något i vägen. När jag tänker på vad jag stod ut med och vad jag äntligen har blivit fri från, så vill jag skrika. Och jag säger dig: *Aldrig mer, aldrig mer, aldrig mer, aldrig mer*. (150-151)

I slutet av scenen övergår den verbala och psykiska uppgörelsen i fysiskt slagsmål då Johan håller Marianne instängd i sitt arbetsrum och vägrar ge henne nyckeln till dörren. Johan säger att han inte tänker låta henne gå och att hon kan hålla käften. Efter att ha misshandlat varandra själsligt misshandlar de nu varandra kroppsligt. De försöker, som Bergman uttrycker det i förordet, "kort och gott förgöra varandra" (7) Slagsmålet pågår tills de båda är "blodiga och rasande men uttröttade" (160):

Marianne: Du får ge mig nyckeln så jag kan gå ut på toaletten och försöka få stopp på blodet.

Johan: Jag släpper inte ut dig.

Marianne: Ta hit nyckeln, ditt jävla förbannade svin. Ditt jävla jävla as.

Han slår omkull henne på golvet och sparkar på henne ursinnigt. Hon försöker skydda ansiktet med händerna.

Johan: Jag skulle kunna döda dig. (Skriker) Jag skulle kunna döda dig! Jag skulle kunna döda dig! (160-161)

Efter detta äktenskapskrisens yttersta uttryck skriver de båda under skilsmässopappren. Johan befriar sig från äktenskapets destruktiva aggressioner och ångestframkallande andnöd. Marianne befriar sig från äktenskapets själsliga och kroppsliga instängdhet. Hon får ju till slut i bokstavig mening slå sig ut ur sitt äktenskapliga fängelse innan hon kan sätta sitt namn på skilsmässans befriande kontrakt. Innan hon går sin väg vänder sig Marianne om i den öppna dörren och konstaterar till synes utan rädsla, ånger eller dåligt samvete i scenens sista replik, som också blir hennes sista kommentar till deras äktenskap: "Vi skulle ha börjat slåss för länge sen. Det hade varit mycket bättre." (162)

Den femte scenens slut när Marianne går iväg med skilsmässopappren i sin portfölj efter att blodig ha rest sig från golvet och lämnar Johan kvar i rummet skiljer sig från de övriga scenernas slut. I scen ett ligger Marianne ensam kvar i en sjukhussäng efter att Johan har gått. Hon är förtvivlad och ledsen efter en genomförd abort hon var mycket tveksam till. Andra och sjätte scenen slutar med att Johan och Marianne delar säng. I tredje scenens slut är Marianne ensam, rasande och förtvivlad när Johan har övergivit henne för Paula. I slutet av scen fyra blir en förvirrad Marianne ensam i sin säng när Johan återigen går sin väg. En vändpunkt i dramat sker därmed i och med slutet i femte scenen.

Den sjätte och sista scenen, "Mitt i natten i ett mörkt hus någonstans i världen" (165), inleds med ett möte mellan Marianne och hennes mor som nyss blivit änka (också en slags befrielse). Mötet är en parallellscen till Mariannes möte med fru Jacobi i scen två. Modern berättar för Marianne om sitt livslånga äktenskap där hon och maken aldrig talat förtroligt med varandra och egentligen aldrig på ett djupare sätt berört varandra. För Marianne sätts genom samtalet föräldrarnas äktenskap i relation till hennes eget och ger ytterligare en bit i det självkännedomens pussel hon försöker lägga. När sedan Johan och Marianne träffas i denna scen möter vi två människor som nu kan tala med varandra om sig själva, sina liv, sina nuvarande partners och inte minst om sitt eget äktenskap och orsakerna till den kris de hamnade i. De är omgifta på varsitt håll men har sedan ett år tillbaka inlett ett nytt förhållande med varandra. Scenen slutar med att de på natten sitter i sängen och håller om varandra och talar förtroligt efter att Marianne vaknat av en otäck mardröm. Slutscenen blir en parallellscen till slutet på scen två då Johan och Marianne är på väg in i krisen. Där ligger de på varsin sida av den äktenskapliga sängen med ett stort känslomässigt avstånd mellan sig efter ett sårikt samtal om deras icke fungerande sexliv. I slutet på sista scenen i dramat finns det istället en närhet både kroppsligt och själsligt och kanske älskar de ändå varandra på något sätt. Med Johans ord:

Och jag tycker att jag älskar dig på mitt ofullkomliga och ganska själviska sätt. Och ibland tror jag att du älskar mig på ditt bråkiga, känslösvallande sätt. Jag tror helt enkelt att du och jag älskar varandra. På ett jordiskt och ofullkomligt sätt. (195)

Själens analfabeter

"Vi är känslomässiga analfabeter" (144) säger Johan till Marianne i den femte scenen. Känslomässig analfabet i meningen att som människa sakna kunskap och förmåga att reflektera över sitt eget inre liv och sig själv i relation till andra människor. Vem är jag? Vad betyder andra människor för mig och vad betyder jag för dem? Johan fortsätter:

Vi är bottenlöst ohyggligt okunniga, både om oss själva och andra. Det sägs lite löst numera att barnen ska uppfostras till medmänsklighet och förståelse och samexistens och jämlikhet och alla modeord jag vet inte vad. Men ingen kommer på den idén att vi först måste lära oss något om oss själva och våra egna känslor. Vår egen rädsla och ensamhet och ilska. Där står vi utlämnade och okunniga och fyllda av dåligt samvete och sammanstörtade ambitioner. [...] Hur ska man nånsin förstå andra, om man inte vet något om sig själv. (144)

Genom gestaltningarna av grundmotivet och de båda bimotoiven i *Scener ur ett äktenskap* varieras också ett litterärt tema som är genomgående i alla de sex scenerna, *sökande efter mänsklig sanning*.

Utgångspunkten för sökandet finns i inledningens intervjusituation där Johan och Marianne ger en första bild av sig själva som svar på frågan "Hur skulle ni vilja beskriva er själva i några få ord?" (11) De fortsätter sedan scenerna igenom att försöka formulera svar på denna fråga, både i ordrika dialoger dem emellan och i olika individuella yttringar. Det framgår exempelvis i den andra scenen att Johan har skrivit en diktsamling, som han även vill publicera. Ett annat exempel är den dagbok Marianne har börjat skriva och som hon läser ett avsnitt ur för Johan i den fjärde scenen. Där skriver hon bland annat: "Med förvåning måste jag konstatera att jag inte vet vem jag är. Inte det allra minsta." (118) Men längre fram skriver hon också att den krissituation hon befinner sig i lett fram till att hon för första gången i sitt liv känner "en häftig spänning inför tanken att ta reda på vad jag egentligen vill med mig själv." (119)

I huvudpersonernas sökande efter en mänsklig sanning om sig själva blir scenerna något mer än bara en berättelse om en äktenskapskris, det blir till en berättelse om två människors sökande efter mening i livet. Den berättelsen kanske är den främsta orsaken till att Bergmans *Scener ur ett äktenskap* nått fram till och berört fler människor än något annat av hans verk.

I sjätte och sista scenen reflekterar Johan och Marianne tillsammans över sina egna liv och sitt förhållande till varandra, både det som har varit och det som finns i nuet. Båda två har kommit en bit på väg i sin själsliga alfabetisering. Med Bergmans formulering i förordet: "De börjar båda stava på en ny kunskap om sig själva." (7)

Bibliografi

Bergman, I., (1973). *Scener ur ett äktenskap*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag.

Steene, B., (2005). *Ingmar Bergman. A Reference Guide*. Amsterdam: University Press.

"Scener ur ett äktenskap", Stiftelsen Ingmar Bergman, www.ingmarbergman.se/verk/scener-ur-ett-aktenskap [hämtad 14/2 2017]

"Scener ur ett äktenskap", Stiftelsen Ingmar Bergman, www.ingmarbergman.se/adaptioner/scener-ur-ett-aktenskap-5 [hämtad 14/2 2017]

Biografisk notis

Johan Almer, Fil dr, lektor i medier, estetik och berättande, Institutionen för informationsteknologi, Högskolan i Skövde.

Föreliggande artikel är tänkt att ingå i ett forskningsprojekt inriktat på Ingmar Bergman (1918-2007) som författare med arbetsnamnet "Bergmans berättelser". Min tidigare forskning har behandlat texter av Carl Jonas Love Almqvist (1793-1866).

Tijdschrift voor Skandinavistiek 36(2), 2018/19

Except where otherwise indicated, the content of this article is licensed and distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.